

СТАНОВИЩЕ

за докторската дисертация на
Росица Иванова Тодорова на тема
„Стадии в развитието на религиозната вяра и формирането на личността
(психологично-религиозен анализ и измерения)“
за получаването на научната и образователна степен „доктор“
в професионално направление 2. 4. Религия и теология,
научна специалност „Психология на религията“

от доц. д-р Ели Милчева Василева-Сярова,
член на Научното жури, определено със заповед на Ректора
на СУ „Св. Кл. Охридски“ № РД 38-376 от 29.05.2015 г.

Представеният за публична защита дисертационен труд на Росица Ив. Тодорова „Стадии в развитието на религиозната вяра и формирането на личността (психологично-религиозен анализ и измерения)“ е посветен на изключително значима, но по същество неразработвана у нас в такъв мащаб и с такава концептуална насоченост проблематика.

Дисертацията е в обем 350 стр. и е структурирана в предговор, въведение, четири глави, заключение и приложения данни за емпирично изследване. В библиографията, също впечатляваща, са посочени 317 източника на български, немски, английски, руски и италиански език. За по-незапознатите с тази проблематика читатели коректно е очертан още във въведението кръгът от основни автори, с които дисертантката „работи“. Авторефератът е доста разгърнат и отразява адекватно дисертационния труд по структура и по съдържание.

Очевидна е за мен сериозната промисленост на дисертационната тема и произтичащите от това ясна постановка на целта и задачите на изследването, както и прецизирането на неговия методологически арсенал. В интердисциплинарния му характер виждам творчески зрял опит за пределно интегриране на богословски, психологически и антропологично-екзистенциалистски подходи.

Ако философията на религията у нас вече е прекрачила така или иначе своята най-невръстна възраст, то психологията на религията е според мен все още младенец. Предложеният за защита текст е новаторски в контекста на състоянието на тази проблематика у нас – както за психологията на религията, така и от гледна точка на собствено християнската психология, и аз като читател съм респектирана, включително и поради обстоятелството, че Р. Тодорова не се е побояла от рисковете, неизбежно съпътстващи подобно новаторство.

Първата изследователска трудност възниква още при опита да се съгласуват основни психологически теории със специфично богословски позиции. Дисертантката предприема опит за такова съгласуване главно в две свързани в човешкия живот сфери: духовното развитие и преживяването на психично-екзистенциални кризи, при което и самото духовно развитие на личността не се тълкува еволюционистки, а се предполага като „скокообразно“. Релевантно на това се търси опора в концепции, които правят съчетаема психологическата и богословската интерпретация на личностното развитие и на преодоляването на кризисните изпитания.

В първия аспект стадии на развитието на личността, представяни в психологията на развитието, се осмислят в светлината на стадии на възрастване във вярата, като за опора се взема концепцията на Джеймс Фаулър за стадиите на вярата и се интегрира схващането на Л. Колберг за моралното развитие на личността. Тази разисквана в началото „сама по себе си“ проблематика по замисъл след това ще трябва да се съгласуват с виждания за духовното развитие на човека в светоотеческата традиция и изобщо в православната психология. И още оттук се виждат евентуалните трудности на такова съгласуване – най-малкото поради това, че духовното развитие у визираните западни автори е тълкувано предимно в плана на морално израстване, т. е. личи силен протестантски акцент, какъвто личи и в схващането им за личност. Но, разбира се, следва да се отбележи, че тези отправни точки са избрани на базата на очевидно много добро познаване на наличните психологическите концепции. Концептуално текстът се очаква да стане по-консолидиран, като тези възгледи бъдат препрочетени, евентуално ревизирани, през призмата на основни положения, черпени от светоотеческата традиция и с „помощта“ на съвременни православни мислители, към представяне на които дисертантката пристъпва в следващи раздели на своя труд. Според мен основателни са именно в такъв план предложените критични бележки по повод на последния стадий на вярата у Дж. Фаулър – универсалната вяра, и постижение на дисертантката представлява диференцирането на съдържанието на самото понятие „развитие“ в секуларната и в православната психология.

Като втори основен аспект на обсъжданата проблематика е открояната темата за идентичността на „аза“ и преодоляването на психо-социалните и екзистенциални кризи: тук водещата концепция на Е. Ериксън се интерпретира в корелация с възгледите за жизнените цикли в пастирската психология на Доналд Капс.

Като безспорно творческо постижение на Р. Тодорова и най-силна част на дисертационния труд ще открие третата глава, интерпретираща религиозната вяра в кризисни ситуации. Тези ситуации могат да се обозначат като екзистенциални и позициите, от които се подхожда към тях и философски, и

психологически, са предимно екзистенциалистки. Тук също възниква определена трудност с оглед на съгласуването на интерпретации в духа на западноевропейския екзистенциализъм (към чиято типика според мен можем да отнесем и Л. Шестов) и на емблематичните за хасидизма възгледи на М. Бубер със собствено православни позиции – най-малкото поради това, че личността в тях е постулирана по принцип като не-съборна. Неслучайно според мен описаните ситуации са съотнесени в психологическата си архетипност със старозаветни сюжети. Описаните чрез тях кризи вероятно биха могли да се обозначат като кризи в сферата на „външния човек“ и преодоляването на тези кризи по тази логика следва да се търси чрез релацията външен-вътрешен човек. В никакъв случай не отправям критична бележка към изложението на тази проблематика, просто се опитвам да видя нейно по-нататъшно разгръщане, което да я обвърже по-близо с всичко онова, което става основна тема в последната, четвърта глава. Прави впечатление, че тук се привличат философско-психологически концепции на сравнително по-бегло представяни у нас руски автори като Борис Вишеславцев и Иван Илин например, че се откриват опори в антропологичните възгледи, отстоявани от архим. Киприян (Керн), в постиженията на Владета Йеротич, на Йеротей Влахос и др.

Доколкото моите интереси са съсредоточени предимно върху онтологичния аспект на философията на религията, приемам като аргументирани позициите, свързани с онтологични основания на вярата, онтологичен фундамент на личността и онтологичните предпоставки на самото психологическо понятие за личност – ще отбележа тук твърденията на редица места в текста за приоритет на тео- и христоцентризма над автономния антропоцентризъм. Във връзка с това ще си позволя и да предположа, че съвременният човек вероятно би приел апел за необходимостта от религиозна вяра и от възрастване във вярата, но за него е по-трудно да приеме основанията на този апел - че той е същество съотносително, несамодостатъчно и несамеоопределимо.

Ще отбележа също с удовлетворение и критичните ремарки към неогностичните тенденции в психологията на религията на Юнг, както и към Фройдовия вариант на психологията на религията, който и според мен едва ли е в състояние да предложи автентичен прочит на самата религия.

Към представянето в четвърта глава на православнобогословските позиции за цялостната личност и нейното духовно развитие вероятно могат да се направят препоръки относно обхващането на определени възгледи в пълнотата им. Но дисертантката е направила свой избор. Въпросът е в това тук вече да се види ясно концептуалната цялост на изследването. В това отношение има какво да се прави и предполагам, че Р. Тодорова има своите идеи за това в каква посока трябва да се работи. Преди всичко ми се струва очевидна потребността да се

открие и аргументира по-съществено интегриране на традиционната психологическа проблематика с вътрешно кохерентни принципи на православната психология, особено с темата за Иисусовата молитва. При това стои, струва ми се, и въпросът за необходимост да се очертаят граници на приложимост и за автентичност на мистичната практика на Иисусовата молитва в условията на живот на съвременния човек, главно за да се запази нейната святост и да не се допуска тривиализирането на нейните принципи до популярни екзистенциално-психологически или психотерапевтични „методики“.

В контекста на всичко казано и като си припомним отбелязаното и в дисертацията схващане на Тертулиан, ще си позволя такъв въпрос: възможно ли е да защитим възглед, че човешката душа е/става всъщност православна християнка?

Убедена съм, че Р. Тодорова има творческия потенциал за следващи изследователски стъпки, които да демонстрират нови възможности на православната психология, включително и нейни възможности и да преобрази познатия теоретичен и практически „арсенал“ на психологията на религията, която засега, също както и философията на религията, е твърде много обсебена от секуларни позиции и от традициите на западноевропейската менталност, като споделя постиженията, но и кризите на тази менталност.

Дисертацията е приносна като цялостно поставяне и обсъждане на проблематиката и като множество иновации в тълкуването на богословско-психологически възгледи за духовното развитие на личността, личностната идентичност и екзистенциалните кризи.

В труда е демонстрирана висока култура на категориалното мислене и изразяване – коректно се борави с категории не само на богословието и на психологията, но и с екзистенциално-философката терминология. Личи също и безспорно висока езикова култура, изразяваща се и в ползотворната работа с чуждоезикови източници, и в езиковата чистота, стилистичната хармоничност и експресивност на текста – Р. Тодорова има свой установен и разпознаваем стил.

В заключение, като имам предвид вдълбоченото и обхватно представяне на дисертационната проблематика, нейния иновативен характер, както и високото качество на дисертационния труд, убедено и категорично апелирам към уважаемите членове на Научното жури на автора на този труд Росица Ив. Тодорова да бъде присъдена научната и образователна степен „доктор по богословие“.

3.08.2015 г.
гр. София

Изготвила становището:
(доц. д-р Ели Сярова)